

A Mátrai-saga

A Nádasdy Ádám nyelvészeti cikkeit tartalmazó új könyvet loptam. Nem éppen a boltból, mert hetven deka bélszín árát adtam érte a Könyvfesztiválon, hanem magamtól: lopott időben olvastam, mintegy a paplan alatt, munkák szüneteiben. A kötet nyolcszáz oldalas, mégis gyorsan végeztem vele, amit nagyon sajnálok. Ez a habzsoló tempó nemcsak öröm volt, hanem egyben áldozat is, amit az olvasókért hoztam, mert ha rajtam múlik, még nyújtottam volna az élvezetet.

A *Szmoking és bermuda* ugyanis szerintem remekmű. Nem tudok még egy magyar könyvet, amely a témájául választott tudományszakba ilyen szemléletesen, élvezetesen és aprólékosan vezetne be. Persze olvastam remekműszámba menő könyveket, például az irodalom- vagy történettudomány köréből, de ezekben többnyire nem magáról a történelemtudományról vagy az irodalomról van szó, hanem egy-egy korszakról, területről, jelentős alakról vagy más részproblémáról. Nádasdy könyve ezzel szemben a nyelvi szabályszerűségekről, a nyelv és ezen keresztül a nyelvtudomány működéséről szól, mégpedig olyan alaposan, élvezetesen és közérthetően, hogy e tekintetekben alighanem egyedül Szerb Antal világirodalom-történetéhez fogható.

Nádasdynak persze szerencséje van, hiszen ahogy újra és újra hangsúlyozza, minden egészséges elméjű magyar anyanyelvű beszélő tökéletesen beszéli a magyart (legfeljebb nem a tévében ápolt dialektust), vagyis a

példák így vagy úgy minden olvasónak ismerősek, ami a legtöbb tudomány tárgyáról, különösen pedig a természettudományokról – és Nádasdy, minden joggal, ide sorolja a nyelvészetet is – nem mondható el.

A szerző első ilyen tárgyú könyve a *Hárompercesek a nyelvről* című kis kötet volt, és Kálmán Lászlóval közösen adta ki éppen huszonöt éve. Szerzőtársával egészen annak haláláig éveken át vezették a Klubrádió *Szósztátyár* című műsorát, amelynek adásai az archívumból visszahallgathatók: aki nem ismeri őket, arra még nagy élvezetek várnak. (A műsor dinamikájának megfelelően Nádasdy a Maci Laci-szerű magabiztos nagyokos szerepét játszó Kálmán mellett olykor egy Bubu-naivságúan lassú eszűnek tűnő figurát alakított.)

A második, az Ízlesek és szabályok az ezt követően, 1990 és 2002 között írt cikkeket tartalmazta, amelyek többsége a *Budapesti Könyvszemlében (BUKSZ)*, illetve a *Magyar Narancs Egotrip* rovatának *Modern Talking* című sorozatában jelent meg. A harmadik, a *Prédikál és szónokol* a következő öt év – főleg narancsos – cikkeit gyűjtötte egybe. Ezek a könyvek időközben olyannyira elfogytak, hogy tizenötezer forint alatt még a másodlagos piacon sem lehet őket beszerezni, de láttam a neten húsz- és harmincezer forintos árakat is.

Az új kötet nyolcezer forintos ára tehát messzemenően jutányosnak nevezhető, különösen azt figyelembe véve, hogy a *Szmoking és bermudában*

számításaim szerint tizennyolc olyan írás is olvasható, elsősorban az *ÉS Feuilleton* rovatából a 2010-es évek elejéről, amelyek együtt mintegy százharminc oldalt tesznek ki – csaknem a könyv egyötödét –, és kötetben eddig még nem jelentek meg. (Nyelvészetiek még a nagyközönségnek módszeres bevezetésül szánt kisebb terjedelmű könyvek, az ugyancsak idei *Milyen nyelv az angol?*, és a 2020-ban kiadott *Milyen nyelv a magyar?* is.)

A korábbi két gyűjteményben megjelentek közül a *Szmoking és bermudából* kimaradt néhány cikk, például egy interjú, illetve négy apró könyvkritika, de ezek nem is illettek volna az új szerkezetbe. Ez ugyanis minden eddiginél logikusabb, mert nem a megjelenési helyük szerint vagy időrendben közli az írásokat, hanem kilenc tematikus fejezetbe osztva, amelyek például mondatokról és szó szerkezetekről, szavakról és „szódarabokról”, a szókincsről és a hangokról szólnak, a nyelv szintjeit mintegy a legmagasabbtól kezdve az alapokig bejárva. A nyelvművelés és a helyesírás kérdései is vissza-visszatérnek, az utóbbiról szólnak például az utolsó fejezet írásai, bár *A perzsa király mamája* című szép és finom mívű szöveg, amely egészen az ókori Asszíriáig tekint vissza, a nyelv és az előtag nélküli (tehát nem okvetlenül a helyes-) írás összefüggéseit taglalja.

A perzsa király mamája: nem lehet szó nélkül hagyni Nádasdy nagyszemű címadásait. A *Lady Dachbauer* olvastán egyből világos lehet, hogy itt valami hangtani jelenségről lesz szó, a Hugo Boss márkanévre utaló *Főnök Hugó* cím jövevényszavakról szóló cikket sejtet, *A The Game* a már eleve névelőt tartalmazó idegen nyelvű tulajdonnevek előtt álló magyar név-

elő használatát tárgyalja, az *Aztat is kellett* magáért beszél, a *Lenin a Szmolnijba siet* pedig (mint cím) egyszerűen csak szép.

Nádasdy Ádám különös módszerrel és tempóban dolgozik az életművén. Nem egymás mellé ragasztgat újabb, különböző stílusú épületrészeket, hanem amikor kész van valahol, akkor mintha fogná magát, és átpakolná az állványzatot az épülő monumentum másik oldalára: itt líra, ott nyelvtudomány, emitt fordítás, amott esszégyűjtemény, ráadásnak, szinte műsoron kívül, egy novelláskötet. (Tudom, nem vagyok egyedül azzal, hogy türelmetlenül várom a *Népszavában* éveken át közreadott *Londoni levelek* kötetkiadását is.)

Nádasdy nem győzi hangsúlyozni, hogy a nyelvnek nincs szoros köze a valósághoz, abban az értelemben semmiképp sem, hogy az előbbi nem tükrözi az utóbbit. Annál érdekesebb, hogy mennyi nyelven kívüli anyag került be a könyvbe, és egyáltalán nem csak a példamondatoknak köszönhetően, kezdve Árpád fejedelemtől, Szent Istvántól és Gizella királynétól Károly Róberten át Ferenc Józsefig és IV. Károlyig. Eljutunk Wagaduguba és New Yorkba, Pozsonyba és Szászrégenbe, feltűnik Ceaușescu, Madonna, Obama és Helmut Kohl (legalábbis egy imitátora), és Koós János is. Szóba kerülnek a perzsák, az asz-szírok, a hellenisztikus Alexandria, a Római Birodalom, a karoling kor, India, a 16–17. századi Zsitomir, az egykori Szerződéses Omán, valamint az NDK és az NSZK is. Ha a távoli jövőben egyszer aprólékos magyarázó kommentárokkal adnák ki ezt a könyvet mint egy ősi magyar nyelvállapot sajátos emlékét és a nyelvről való gondolkodás becses dokumentumát,

elég alaposan meg lehetne ismerni ezekhez a szöveghelyekhez fűzött tárgyi jegyzetekből a kort, amelyben élünk.

Sokat tűnődtem, hogy ennek a szivárványosan gazdag, olykor szeretni valóan szertelen kötetnek a tartalmát hogyan lennék képes valahogy mégis marokra fogni, mi lehetne az a vezérfonal, amelyet követve egyszerre tudnám legalább érzékeltetni a könyv végig világos mélyszerkezetét és fraktálszerűen irizáló külformáját.

Egy alak játszott a kezemre, egy olyan figura, amely amúgy is közel áll a szívemhez: a legjobb mellékszerplő díját mindenképp neki adnám, de akár a könyv titkos főszereplőjének címére is a siker reményében pályázhatna. Egyszerre hétköznapi és viszontagságos élete, kapcsolatrendszere a könyv lapjain csak lassan, búvópatak-szerűen tárul fel, olyannyira, hogy az elbeszélés középső harmadában Nádasdy mintha el is feledkezne hősről.

Mátrairól van szó.

Ha nem tévedek, a logikai és a nyelvi alany különbségének szentelt, *Alanyban gondolkodni* című kis fejezet egyik példamondatában lép színre, már a százötvenedik oldalon is túl, mint egy primadonna, amikor a belépőjéhez már meg vannak teremtve az ideális feltételek. Az első információ ugyanis, amit megtudunk róla, rögtön egy dráma kellős közepébe visz: „Mátrai lebukott.” Nádasdy lebegteti, hogy ez pontosan mikor, modern kori történelmünk mely periódusában is történt, de talán épp abban van valami paradigmaticus, hogy bár ez korántsem mindegy, végül is egyre megy.

Két oldallal később, de még ugyanabban a fejezetben, mindenesetre arról értesülünk: „Mátrai ki lesz rúg-

va.” Van ebben valami megnyugtató. Végül is, nemde, akár főbe is lőheték volna. De nem eszik olyan forrón a kását: Kelet-Európában élünk, a slampossággal enyhített abszolutizmus hazájában. Kisvártatva azonban – *A megengedő is* című részben – váratlanul a családon belüli erőszak visszataszító példája áll előttünk. Nádasdy itt kerül a legközelebb a kortárs irodalmi trendekhez, amelyeket különben végig példás önállósággal tart távol magától: „Ha Mátrai veri is nagynénjét, évek óta ő tartja el az öregasszonyt.” Lebukása tehát az erkölcsi világrenddel összhangban történt.

Az események itt felgyorsulnak. A következő, *Mignont-e eszel* című rész arról szól, hogy „a szubsztandard nyelvhasználat (...) az *-e* szócskát an ún. funkcionális fókusz – a befejezettséget jelölő igeikötő, a *nem*, illetve ezek hiányában a ragozott ige – után teszi”. (Zárójelben jegyzem meg: a mondat *Magyar Narancs*-beli változatában még a „hangsúlyos elem” szókapcsolat szerepelt, Nádasdy azonban biztos érzékkel módosít: az újságolvasókkal ellentétben a könyv olvasói meg fognak birkózni „a funkcionális fókusz”-szal, sőt örülni fognak, hogy a szakkifejezés használatával a szerző mintegy magához emeli őket, nem pedig leereszkedik hozzájuk.)

Visszatérve hősünkre, ebben a fejezetben mintha nagynéniüggyel zsarolnák: „Kérdés, hogy Mátrai őszintén akarja-e a megegyezést.” De többet itt nem tudunk meg. Viszont rögtön ezután, a *Névtű* című következő kis részben neve már pusztá kartoték-adatként kerül elő, a címbe emelt szófajba tartozó egyik szó afféle gazdatesteként: „Mátrai nélkül”.

Hetvenoldalnyi sokatmondó csend következik. *A név előtti névelő* című részben viszont – micsoda fordulat! – már arról van szó, hogy „Mátrai Zsolt kollégát előléptették”. Koholtak lettek volna a vádak? Csakugyan mintha arról lenne szó, hogy meghurcolták, de most rehabilitálják. Hiszen már a „szekrény, Mátrai” mellérendelés is baljóslatúan hangzik. És még csak a könyv első harmadának vége felé járunk! Nem tudjuk, hogy *A rágondolás tárgyában*, amely az „ő”, illetve az „az” mellékmondati szerepével foglalkozik, „Mátrai mit tervez”, de egy dolog világos: vannak tervei.

A mindössze tizenhat oldallal később – az „áltak” névutóról szóló, azonos című részben – bekövetkező fordulat a maga váratlanságában igazi elbeszélői bravúr, egyben afféle jelzésszerű *mise en abyme*, irodalom az irodalomban: „Mátrai eposzokat ír.” Csakhogy rögtön utána megtudjuk: „Az irodalmi rendőrség letartóztatta Mátrait, mert az általa írott eposz unalmas.” Majd, amikor arról lesz szó – *Hogy mindent egyszer mond* –, hogy a mellékmondatba és a főmondatba is odaérthető szót (a példában a nevet) az egyikből ki lehet hagyni, ez derül ki: „Mivel nem kapott támogatást, Mátrai odébbállt”.

Disszidált volna? Az elbeszélő e tekintetben termékeny bizonytalanságban tart, *A Lenin a Szmolnijba siet* című rész – ez olyan ígéről szól, amelyek nem tudják elveszteni a hangsúlyukat – csak ennyit árul el: „Mátrai fölsietett az emeletre”. Néhány oldallal alább olvasható *A nyelv atomjai* című kis fejezet, amely a morfémákról (és nem hangokról!) szól. Ez is csupán erről tájékoztat: „Mátrai a gomblyukába mindig betűz egy szegfűt.” A motiváció – ártalmatlan ragaszkodás

bizonyos polgári értékekhez? csendes ellenállás? egyszerű piperkőcség? – rejtve marad.

Ráadásul itt egy majdnem kétszázötven oldalas idegtépő várakozás következik, bár az olvasó végül elnyeri türelme jutalmát. Ha ugyanis helyesen értelmezem az eseményeket, hosszú kihagyás után Mátrai családapaként tér vissza: az azonos alakúságról szóló részben (*Antihomonim konspiráció*) fellépnek a „Mátrai testvérek, Robi és Klaudia”. A fiú trombitásként a dixielandról nemrég tért át a bluesra, míg Klaudia inkább a megjelenésével érvényesülne, ezért a mellét hangsúlyozó ruhadarabokat hord: „Mindketten [blúzban] nyomulnak.”

Illúzióink azonban így sem lehetnek. Az Üresen pejoratívák című kis fejezet azzal szembesít, hogy „Mátrai egy öntelt alak”, illetve: „Mátrai húga egy erőszakos p*csa.” *Egy nyelvtani kikacsintás*: ez a címe annak a résznek, amely a szlengbe tartozó szavakról szól, illetve arról a jelenségről, hogy olykor elmarad a határozott névelő („mint állat”, „mint atom”). Szinte csak mellékesen derül ki, hogy a család következő generációja sem mentes az elődök személyiségtorzulásaitól, hiszen valakinek ezt vetik a szemére: „Erőszakosabb vagy, mint Mátrai Zoli.”

Vajon átcsap-e valamikor ez a nemzedékeken átívelő, tipikusan magyar szenvedéstörténet üdvtörténetbe? *A Le a kalappal* című rész azzal a jelenséggel foglalkozik, hogy a „durva” szó elismerést is kifejezhet („Egészen durva csecsemők vannak”). Itt tudjuk meg, hogy Mátrai Guszti főnöke addig mesterkedett egy konstruált ügyön, amíg kirúgatta őt a cégtől. A kör bezárult. Mindegy, hogy kommu-

nizmus vagy kapitalizmus, jobboldali önkényuralom, proletárdiktatúra, demokrácia vagy valami hibrid rezsim: a kisember itt csak veszíthet.

Ahogy Ottlik írta: „A szekrényrend ábrái nem adnak módot zöld szveteretek titkos elhelyezésére”. Világos, hogy öncsalásnak itt nincs helye, mégsem lehet elhallgatnom, hogy a Mátrai-saga végpontjának nyers naturalizmusát túlzásnak érzem. A nyelvi elemek diszkrét skálán nem jelölhető stílusértékéről szóló Ön is el fog hunyni című részben ezt olvashatjuk: „Na, megdőglött a Mátrai.” Nem tudom, a kevesebb ezúttal nem lett volna-e több.

De ez persze végül is apróság, hiszen ahogy Babits az *Esti Kornél* általa vélelmezett fogyatékoságaival kapcsolatban írta: „bizonyos nívón fölül az irodalomban a hiba nem ellentétes többé az erénnyel, s fölemlítése nem gáncs, csak jellemzés.” Az *Oedipus király* rémmese, Shakespeare dráma helyett regény és líra, Dante pedáns skolasztika – a Mátrai család sorsa pedig példamondatok sora.

Ha mármost mindenáron csomót óhajtanók keresni e kitűnő könyv csak sebészeti varrófonalak simaságával jellemezhető kákáján, akkor a tárgyilagos kritika csakis a *Mutatóra* irányulhatna. A terjedelmes listában kiskapitálissal megkülönböztetett nyelvek (az afrikánsztól a zürjénig) és dőlt betűvel szedett példaszavak mellett („aki”-től „vice verzá”-ig) fogalmak (az adjunktumtól a zsidóig) és nevek is szerepelnek (Aranytól Zamenhofig). Érdekes, hogy az „afrikánsz” vagy az „angol” nem kiskapitálissal, az „alkalmasint” vagy az „általam ismeretlen” nem dőlt, hanem rendes, álló betűkkel van szedve, mindjárt

az első oldalon. De ennek sincs különösebb jelentősége.

Eleinte nem tudtam eldönteni, hogy a helyenként kimondottan bohókásnak tűnő listát (BRETON [nyelv], Budenz József [név], bugris [példaszó; kurziválni kellett volna], bunkóság [fogalom], *buzi* [példaszó]) nem viccnek kell-e felfogni, de a tizenkét oldalas terjedelem végül az ellenkezőjéről győzött meg. Ez esetben viszont egy komoly indexből, amely tartalmazza Lőrincze Lajos, Noam Chomsky, Leonard Bloomfield, Móricz és Kosztolányi nevét, nem lett volna szabad kimaradnia É. Kiss Katalinénak, Jézusénak, Ország Lászlóénak, Orwellének, Pilinszkyének vagy a legalább ötször említett Ferdinand de Saussure-ének. Ez azonban, hangsúlyozom, semmit sem von le a munka érdemeiből, amelyek számosak és daliásak, valamint dicsőek.

Ez utóbbi végződéstípus egyébként a *Miért változik a nyelv* című részben az alaktani módosulások mai példajaként szerepel – „régebbi: láthatók, múlandók, törlendők, letölthetők”, „újabb: láthatóak, múlandóak, törlendőek, letölthetőek”. Nadasdy ezt az egyik újabb interjújában az „olcsók/olcsóak” párral is kiegészítette. A folyamat azonban nem tűnik újnak. Arany Jánosnál, *A dalnok búja* című 1851-ben írt versben már ez olvasható: „Oh, ti nagyok, oh, ti dicsőek”.

Legyen ez a már több mint százhetven éve zöldellő kis adat egyetlen levélke az olvasói hála Nadasdy homlokát illető koszorújából.

Nadasdy Ádám: Szmoking és bermuda. Budapest, 2024, Magvető. 768 oldal, 8999 forint.